

TEYZE

Arapça karşılığı **hâle**dir. Anne (üm) kelimesi gerçek anlamıyla insanı doğuran kadını, mecaz anlamıyla insanın üst soyu kapsamındaki kişileri doğuran bütün kadınları ifade ettiğine göre teyze de gerçek ve mecaz anlamlarıyla anne ve ninele-
rin kız kardeşlerini kapsar. Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde çoğul şeklinde geçen hâle (hâlât) (en-Nisâ 4/23; en-Nûr 24/61; el-Ahzâb 33/50) birçok hadiste yer almaktadır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hvl" md.). Bir hadiste, "Teyze anne derecesindedir" buyurulmuştur (Buhârî, "Şulh", 6; Ebû Dâvûd, "Talak", 35; Tirmizî, "Birr", 6). Çok günah işlediğini söyleyip nasıl tövbe edeceğini soran bir kişiye Hz. Peygamber, "Annen baban hayatta mı?" demiş, "Hayır" cevabını alınca, "Teyzen hayatta mı?" diye sormuş, olumlu cevap alınca da, "O zaman ona iyilikte bulun" demiştir (*Müsned*, II, 14). Resûl-i Ekrem bu tavsiyesini bizzat uygulayarak teyzesine başışta bulunmuştur (Ebû Dâvûd, "Büyû", 41). Öte yandan Hz. Yûsuf hakkındaki, "Annesini babasını tahtının üzerine çıkartıp oturttu" âyetinde (Yûsuf 12/100) anne ile teyzenin kastedildiği, Hz. Yûsuf'un annesinin vefatından sonra babasının Yûsuf'un teyzesiyle evlendiği rivayet edilmiştir (Süyûtî, IV, 587-588).

Teyzeyle ilgili fikhî hükümlerin başında evlenme yasağı gelir. Teyze yeğenin mahremi olup aralarında ebedî evlenme yasağı vardır. "Size anneleriniz ... ve teyzeleriniz haram kılındı" âyetiyle (en-Nisâ 4/23) sabit olan bu yasağın kapsamına ninele-
rin kız kardeşleri de girer. "Nesep yoluyla haram olan süt emme yoluyla da haram olur" hadisi gereği (Buhârî, "Nikâh", 20; Müslim, "Rađâ", I, 9) sütteyze de evlilik yasağı bakımından gerçek teyzeyle aynı hükümdedir. Diğer taraftan bir kadınlı teyzesinin aynı kişinin nikâhı altında bulunması Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır (Buhârî, "Nikâh", 27; Müslim, "Nikâh", 37, 39). Teyzenin mirastaki durumu sahâbe arasında tartışılmış, Zeyd b. Sâbit mirasçı olamayacağını, Abdullah b. Mes'ûd daha yakın mirasçı bulunmadığı takdirde anne yerine sayılarak miras alacağını söylemiş, Hz. Ömer teyze ve hala arasında mirası bölüştürerek teyzeyle üçte bir, halaya üçte iki hisse vermiştir. "Hala ve teyzenin mirası hakkında bana vahiy gelmedi"; "Hala ve teyze miras yoktur" hadisleri (Abdürrezzâk es-San'ânî, X, 281-282) zayıf bulunmuştur. Teyzenin zevî-erhâm grubunda yer aldığı hususun-

da mezhepler görüş birliği içindedir. Bu gruptan akrabalar, Hanefî ve Hanbelîler'e göre karı koca dışında belirli pay (farz) sahiplerinin ve asabenin yokluğu halinde mirasçı olabilirken Mâlikî ve Şâfiîler'e göre mirasçı olamaz; ancak müteahhir Mâlikî ve Şâfiî âlimleri bu grubun da miras alabileceği konusunda ittifak etmiştir (bk. ZEVÎ-ERHÂM).

Teyze belirli durumlarda küçük yaştaki yeğenin bakım, gözetim ve eğitimi (hidâne) üstlenme hakkına sahiptir. Resûlullah, umretül-kazâyı tamamlayıp Mekke'den ayrılacağı sırada Hamza'nın kızı Ali b. Ebû Tâlib'in peşinden gitmiş, o da eşi Fâtıma'ya, "Amca kızını al" demiş ve Fâtıma küçük kızı kucağına almıştı. Bunun üzerine Hz. Ali, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Zeyd b. Hârîse arasında küçük kızın velâyeti hususunda ihtilâf çıkmıştır. Hz. Ali, "Amcamın kızıdır"; Ca'fer, "Hem amcamın kızıdır hem de onun teyzesiyle evliyim"; Zeyd ise, "-Hz. Peygamber'in bana kardeş yaptığı- kardeşimin kızıdır" diyordu. Resûl-i Ekrem, "Teyze anne derecesindedir" diyerek kızı teyzesine vermiştir. Fakihlerin çoğunluğuna göre teyzenin yeğeni üzerinde nafaka hakkı yoktur; Hanefîler'e ve Hanbelîler'in bir kısmına göre mahrem akraba olması sebebiyle teyzenin nafaka hakkı vardır. Mâtürîdî gibi bazı âlimler kişinin içeri girip yemek yiyebileceği evler arasında teyzenin evinin de sayılmasını (en-Nûr 24/61) ihtiyaç sahibi yeğenin teyzesinden nafaka alabileceğine delil göstermiştir. Sütteyzenin miras, hidâne ve nafaka hakkı bulunmadığı hususunda ise görüş birliği vardır. Teyzenin yeğeni lehinde şahitliği büyük çoğunluğa göre geçerlidir; yalnız Süfyân es-Sevrî'nin mahrem akrabasının birbiri lehine şahitliğini geçersiz saydığı nakledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 14; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-şâgîr*, Beyrut 1406/1986, s. 237; Şâfiî, *el-Üm* (nşr. Rifat Fevzi Abdülmuttalib), Mansûre 1422/2001, VI, 11-13, 240; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, X, 281-282; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 284, 357, 359, 362; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Halil İbrahim Kaçar), İstanbul 2007, X, 206-207; Serahsî, *el-Mebsûr*, V, 209-211; XXX, 18-20, 292, 298; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1408/1988, I, 479; Kâsânî, *Bedâ'î'*, II, 262; IV, 33, 41-42; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, Kahire 1400/1980, II, 37; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki - Abdülfettâh M. el-Hulvi), Kahire 1406/1986, IX, 82-89, 522-523; XI, 377, 420-426; XIV, 184; Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, Beyrut 1993, IV, 118, 587-588; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 176, 180, 452-454; Muhammed b. Ahmed ed-Devûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-*

kebîr, Beyrut, ts. (Dârü'l-fıkr), II, 251, 527; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), IV, 52-53; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), VI, 795-797; Abdurrahman b. Muhammed en-Necdî, *Hâşiyetü'r-Ravzî'l-mürbi'*, Beyrut 1403/1983, VII, 129-130; "Hâle", *Mv.F.*, XIX, 10-11.

MEHMET BOYNUKALIN

TEZÂKİR

(تذاکر)

Ahmed Cevdet Paşa'nın
(ö. 1895)vak' anıvıslığı sırasında yazdığı,
dönemin olaylarını içeren
hâtırat niteliğindeki eseri

(bk. CEVDET PAŞA).

TEZAT

(bk. TEKABÜL).

TEZAT

(التضاد)

Birbirine karşıt iki ögenin
bir sözde, bir dizede veya beyitte
bir araya getirilmesi anlamında
bedî' terimi.

Sözlükte "zıt, aykırı, ters; eş, benzer, denk" anlamlarındaki **zıdd** kökünden türeyen **tezâdd** "iki şeyin birbirine zıt olması" demektir (*Lisânü'l-Arab*, "zdd" md.). Bugünkü Türkçe'de tezat için yeni kelime olarak **karşıtlık** kullanılmaktadır. Çağdaş belâgat yazarlarının Ahmed Matlûb'un bu söz sanatının içeriğine en uygun adın tezat, Ziyâeddin İbnü'l-Esir'in **mukâbele** olduğunu ifade etmesinin yanı sıra kadîm belâgat müellifleri söz konusu sanatı daha çok **mutâbakat** ve **tibâk** adıyla ele almışlardır. İbnü'l-Esir ve İbn Ma'sûm, "uyuşma, uyum" anlamındaki mutabakat ve tibâkın türün muhtevasına uygun bir adlandırma sayılmadığını söyler; ancak belâgat âlimlerinin çoğu, zıtları bir araya getiren söz sahibinin onların arasında bir bakıma uyum sağladığını söylemiştir. Mutabakat, tibâk veya **tatbîk** terimlerinin "dört ayaklı hayvanların yürürken veya koşarken arka ayaklarını ön ayaklarının bastığı yere basmaları" anlamından hareketle türetilmesi de bu uygunluğa işaret etmektedir. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'den (ö. 626/1229) itibaren belâgatta yeri belirle-
nip bedî' ilminde anlama güzelliği katan sanatlardan kabul edilen tezat (tibâk) kısa bir sözde, bir beyit veya mısradaki gerçekteken veya itibarî olarak aralarında bir

tür karşıtlık bulunan iki ögenin zikredilmesidir. Bir kelime veya ifadenin anlamının, zıddının kaydedilmesiyle daha açık biçimde ortaya çıkacağı, güzelliğin zıddıyla daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle zıtların bir arada anılması söz sanatlarından kabul edilmiştir. Mukabele sanatı ikiden çok karşıt ögenin bir araya gelmesiyle tezada benzerken birbirine uyumlu öğelerin bir araya getirilmesiyle de gerçekleştiğinden tezattan ayrılır. Tezat "aynı kelimenin iki farklı anlamda tekrar edilmesi" demek olan cinastan da farklıdır.

Bilindiği kadarıyla tezadı "mücâveretü'l-ezâd" (zıtların yan yana gelmesi) adıyla terim anlamında ilk defa ele alan ve onu "bir şeyle zıddını aynı sözde birleştirmek" diye tanımlayan Sa'leb'dir (ö. 291/904) (*Kavâ'idü's-Şi'r*, s. 58-60). İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'*inde incelediği beş temel sanat arasında tezadı mutabakat adıyla üçüncü sırada zikretmiştir. Daha sonra Ahfeş el-Asgar mutabakat, Kudâme b. Ca'fer ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs "tekâfü", Hasan b. Bişr el-Âmidî tîbâk, Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Reşîk mutabakat, İbn Sinân el-Hafâcî "mutâbîk" adıyla konuyu işlemiştir. Hafâcî tezatın icab, selb, tedbîc (muhalîf) ve tedbîl adı verilen çeşitlerinden söz etmiştir. Abdülkâhir el-Cürânî tezada tatbîk adıyla anlam kuramı bağlamında değinmiştir (*Esrârü'l-belâğa*, s. 20). Sekkâkî *Miftâhu'l-ûlûm*'unda tezadı mutabakat ismiyle mâna sanatları kategorisine (bedî' mânevî) dahil etmiş, Hatîb el-Kazvîni ile *Telhîşü'l-Miftâh* şârhleri de bu çizgiyi sürdürmüştür.

Çeşitleri. 1. Zıtların kelime çeşitleri. a) İki zıt kelime de isim; âyetlerde geçen "ey-kâz-rukûd" (uyanık-uyuyan), "a'mâ-basîr" (kör-gören), "zulumât-nûr" (karanlıklar-aydınlık) gibi. **b)** İki de fiil; âyetlerdeki "yuhyî-yümît" (diriltir-öldürür), "adhake-ebkâ" (güldürdü-ağlattı) gibi. **c)** İki de harf; "leha-aleyh" anlamlarıyla birbirine zıt konumdaki lâm ve alâ harf-i cerleri: "Lehâ mâ kesebet ve aleyhâ me'ktesebet" gibi (Kişinin yaptığı iyilik kendi lehine, yaptığı kötülük kendi aleyhinedir; el-Bakara 2/286). **d)** Bir isim, diğeri fiil. "أو من كان ميتا فأحييناه" (Ölü iken dirilttiğimiz kimse; el-En'âm 6/122) gibi. İcab tîbâkında zıtların ikisi de olumludur, geçen örneklerde görüldüğü gibi. **2. Selb tîbâkî.** Olumlu-olumsuz, emir-nehîy şeklindeki tezatır: "... لا يعلمون، يعلمون ..." (... bilmezler ... bilirler; er-Rûm 30/6-7) âyetiyle "اصبروا أو لا تصبروا" (sabredin ya da sabretmeyin; et-Tûr 52/16) âyeti gibi. **3. Terdîd.** Sözün veya beytin başı ile sonunda bir

ifadenin olumlu-olumsuz şekilde tekrar edilmesidir. Reddül-acüz ale's-sadr sanatında ise aynı olan iki ifadeden her ikisi de olumlu veya olumsuz durumda bulunur. Meymûn b. Kays el-A'sâ el-Ekber'in şu beytinde görüldüğü gibi: "لا يرفع الناس ما أوهوا / وإن جهدوا / طول الحياة ولا يوهون ما رقعوا" (Düzeltemez insanlar onların bozduklarını, çalışsalar bile / Hayat boyu, bozamaz insanlar onların düzelttiğini). **4.** "Kinaye veya tevriye anlamıyla aynı sözde birkaç rengin birleştirilmesi" demek olan tedbîc de bir tür tezat kabul edilmiştir. Renkler içinde gerçek zıtlık sadece ak ile kara arasında olmasına rağmen diğer renkler arasında da itibarî bir zıtlığın bulunduğu kabul edilmiştir. Ebû Temmâm'ın şehid düşen bir kumandanı tasvir ettiği, "Kırmızı ölüm giysilerine büründü / Gece olmasıyla bu giysiler yeşil ipeğe döndü" anlamındaki beytinde kırmızı elbise giymek şehid düşmekten, yeşil ipek giymek cennete girmekten kinayedir ve zıt konumda kullanılmıştır (bk. TEDBİC). **5.** Müreşşah / terşîh tîbâk. Tezadın başka bir unsur veya bedî' türüyle güçlendirilmesidir: "Dahil edersin geceyi gündüze, dahil edersin gündüzü geceye; çıkarırsın diriye ölüden, çıkarırsın ölüyü diriden ve rızık verirsin dilediğine hadsiz-hesapsız" meâlindeki âyette (Âl-i İmrân 3/27) tezat sanatı, "ibareyi terse çevirmeli şekilde ifade etmek" demek olan aks / tedbîl sanatı ve bunları yapan kudretin dilediğini hadsiz hesapsız rızıklandıracağını bildiren tekmil mübalağası ile güçlendirilmiştir. İmrûülkays b. Hucr'un atının hızını tasvir ettiği, "مكر مفر مقبل مدبر معا / كحلمود صخر" "مكر مفر مقبل مدبر معا / كحلمود صخر" (Hamle yapıp kaçar, ileri atılıp geri gelir aynı anda / Selin dağın zirvesinden aşağı yuvarlandığı kaya parçası gibi) beytindeki tezat sanata hızın derecesi "aynı anda" (معا) ifadesiyle tekmil mübalağası süretinde ve bir teşbih istidrâdî ile güçlendirilmiştir. **6.** Mecazi mânalar arasında tezat. Bazan iki kelimenin hem gerçek anlamları hem de asıl anlatılmak istenen mecazi mânaları arasında zıtlık bulunabilir. "Ölü iken dirilttiğimiz kimse ..." âyetinde (el-En'âm 6/122) ölü ile dalâlet içinde olan, diriltilen ile hidayete erdirilen kişi kastedildiğinden hem gerçek anlamlar olan "ölüm-yaşam" hem de asıl kastedilen mecazi mânaları teşkil eden "dalâlet-hidayet" arasında zıtlık bulunmaktadır. Şairin, "حلو الشمائل وهو مر باسل" (huyları tatlı, kendisi acı ve yiğit) şeklindeki övgüsünde hulv-mür (acı-tatlı) kelimeleri gerçek anlamlarıyla zıt olduğu gibi şemâilî tatlılığı yumuşak huyluluk, kişinin merâreti ise (acılığı) sertliği demek olduğundan mecazi mânalarında

da zıtlık söz konusudur. **7. Fâsîd tezat.** Karşıt olarak getirilen iki kelimenin mânaları arasında birbirinin gereği olabilecek (telâzüm) şekilde bir ilginin bulunmamasıdır. Mütenebbî'nin, "Kim için talep edersin dünyalıkları, onlarla muhibbi sevindirmeyecek, mücrimi cezalandırmayacak olduktan sonra" anlamındaki beytinde muhibbin gerçek zıddı "mübgız" iken bunun yerine mücrim kelimesi getirilmiştir. Halbuki mübgız-mücrim arasında birbirinden ayrılmazlık ilgisi yoktur, çünkü mübgız mücrim olmayabilir. Fakat mübgız-mücrim arasında iddiaya dayalı bir telâzüm ilgisi var sayılması halinde tezat mümkün olur. Sanki şair her mücrimin ancak mübgız olabileceğini iddia ederek muhib-mücrim ikilisini karşıt getirmiştir.

Şu iki nevi, tezat sanatına ek kabul edilmiştir: **1. Gizli tezat.** Mâna tezağı olarak da anılan türde bir şeyin zıddı değıl o zıtlı sebep-müsebbep, lâzım-melzüm gibi ilgisi bulunan öge zikredilir. Ashabın nite-liklerinden söz eden âyette الكفار "أشداء على الكفار" (Kâfirlere karşı şedit, birbirlerine karşı merhametlidirler; el-Feth 48/29) buyurularak şiddetle rahmet karşıt biçimde anılmıştır. Şiddetin gerçek zıddı lînet-tir (yumuşaklık); yumuşaklık ise merhametli davranmaya götürür. Bu bakımdan asıl zıt olan lînet yerine onun sebep olduğu rahmet anılmıştır. **2. İhâm tezağı.** Gerçek anlamları arasında zıtlık bulunan iki kelimedenden birinin veya ikisinin mecazi mânada kullanılmasıyla zıtlığın bozulduğu, muhatap yahut dinleyicinin ilk anda tezat varmış yanılıgına düşürüldüğü söz sanatıdır. İbn Ebû'l-İsba' zıt anlamlardan birinin mecazi mânada olduğu tezada "tekâfü" adını vermiştir. Di'bil el-Huzâi'nin, "Şaşma sen ey Selmâ bir adama ki başının ak saçları güldü de o yüzden ağlayıp göz yaşı döktü" anlamındaki beytinde gülme ile ağlamak gerçek mânaları bakımından zıt olmalarına rağmen "baştaki ak saçların gülmesi" beyazlaşması anlamında mecaz (istiare) olduğundan zıtlık bozulmuştur (bk. İHÂM).

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'leb, *Kavâ'idü's-Şi'r* (nşr. Ramazan Abdütevâb), Kahire 1995, s. 58-60; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 124-140; Kudâme b. Ca'fer, *Nağdû's-Şi'r* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1979, s. 143-146, 162-163; Âmidî, *el-Muvâzene* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1363/1944, s. 253-254; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 339-353; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Ülme* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934,

TEZAT

II, 5-15; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 199-205; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), Beyrut 1403/1983, s. 20; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vaflî fi'l-arûz ve'l-kavâfî* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dımaşk 1399/1979, s. 258-260; İbn Münkiz, *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r* (nşr. Ahmed Ahmed el-Bedevî – Hâmid Abdülmecîd), Kahire 1380/1960, s. 36-40; Abdürrahîm b. Ali b. Şîs el-Kureşî, *Me'âlimü'l-kitâbe ve meğânimü'l-işâbe* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1408/1988, s. 103; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (nşr. Naîm Zerzûrî), Beyrut 1422/2001, s. 210-211; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfî – Bedevî Tabâne), Riyad 1404/1984, III, 171-194; İbn Ebû'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 31-35; a.m.f., *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 111-115; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 98-101; Şürûhu't-Telḥîş, Kahire 1937, IV, 286-296; İbn Hicce, *Hiżânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Beyrut 1426/2006, I, 161-172; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmü'l-bedî'*, Kahire 1408/1987, s. 7-24; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muşṭalahâtü'l-belâğüyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 367-371. İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türkçe belâgat kitaplarına “zıtlıkları bir arada bulundurma sanatı” olarak geçen tezât, aralarında bir ilgiden dolayı birbirine muhalif iki mânâyı aynı ifadeyle toplayarak söze güzellik ve kuvvet katmanın yollarından biridir (diğerleri bir uygunluğu anlatmak için kullanılan tıbâk, tatbik veya mutabakat, bir denkliliği [küfüv] göstermek üzere yapılan tekâfüdür). Tezâdın Batı retoriğindeki karşılığı **antitezis**dir (Bilgegil, s. 184).

Bir düşünce zıddıyla veya mukabilıyla daha güçlü ifade edildiğinden tezâdın söz sanatları içerisinde özel bir yeri vardır. Dil bilgisi bakımından birbirinin karşıtı olan kelimelerin bir araya getirilmesi bu sanat için yeterli olmayıp aynı kavrama iki zıt yönden bakılabilmesi veya iki zıt yönün aynı kavrama bağlanabilmesi gerekir: “İnsan bilmediği şeyleri ayağının altına alsın başı göğe erer” (Hâlet). Olaylara ve eşyaya farklı yönlerden bakılması görülen ve duyulanı daha etkili kılacağı için karşıt kelime ve kavramların bir nükteye bağlı şekilde bir araya getirilmesiyle bu sanat oluşur. Yûnus Emre'nin, “Ger vuslata erdin ise bu derd ile firak nedir / Dostu yakın gördün ise bu baktığın irak nedir” beytinde vuslat ile firak ve yakın ile irak kelimeleri arasında tezât vardır. Tezât her ne kadar söze güzellik verip etkisini arttırsa da sıkça kullanılması tekellüfe ve münasebetsizliğe sebep olabileceği için tavsiye edilmemiştir (Recâizâde Mahmud Ekrem, s. 282).

Tezât karşılaştırılan öğelerin niteliğine göre farklılık gösterir. Meselâ zıtlık içeren kelimeler isim cinsinden olabilir: “Ne siyâh eylemiş bu nâsiyeyi / Saçımı bembeyaz eden bahtım” (Abdülhak Hâmid). Fiil veya fiilimsiler birbiriyle tezât oluşturabilir: “Cihânın yüzünü güldürmüş iken lutf u ihsânın / Yûlûlar kahkaha eyler güdürü-dostân aḡlar” (Fâzıl). Ekler veya edatlar karşılaştırılarak tezât yapılır; “bî-savt ü bâ-kelâm” gibi. Anlam bakımından birbirine zıt olan ibare ve sözlerin bir arada kullanılması da tezât sayılır (Coşkun, s. 152). Yavuz Sultan Selim'e atfedilen, “Şîrler pençe-i kahrından olurken lerzan / Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek” beytinde, aslanları titreten kudret ile âhû gözlü bir güzel karşısındaki âcizliğin bir kişide birleştirilmesi gibi. Birbirine zıt iki kelimeyi bir arada ve aynı nesne için kullanmaya birleşik tezât denilir; tatlı zalim, orijinal bir kopya, zulmet-i beyzâ gibi.

Eski belâgat kitapları tezâtle birlikte farklı terimleri de zikreder ve hepsini “tıbâk” başlığı altında toplar (Bilgegil, s. 186). Tıbâk icâb ve selb olmak üzere ikiye ayrılır. Tıbâk-ı icâb birbirinin zıddı iki kelimenin aynı beyitte ya da ibarede kullanılmasıdır (Kuru idik yaş olduk ayağ idik baş olduk / Kanatlandık kuş olduk uçtuk el-hamdülillâh [Yûnus Emre]). Tıbâk-ı selb ise aynı fiilin olumlu ve olumsuz kiplerinin birlikte kullanılmasıyla gerçekleşir: “Bilen söyler nikât-ı râz-ı hüsnü bilmeyen söyler” (Nâbî). Birbiriyle karşılaştırılan kelimelerin ikisi de hakiki veya ikisi de mecazi anlamlarıyla kullanılabildiği gibi biri hakiki, diğeri mecazi anlamıyla da kullanılabilir: “Ak saçlı başını alıp eline / Kara hüylalara dal anneciğim” (Necip Fazıl Kısakürek).

Tezât, tekabül veya mutabakat olarak da anılan mukabele sanatı ile birlikte değerlendirildiğinde tezâtta zıt tasavvurların yerini mukabelede karşılıklı tasavvurlar alır. Buna göre zikredilen iki veya daha fazla kelimeyi bu kelimelerin anlamca mukabilleri (leff ü neşr) veya zıtları aynı sırada takip eder (sıralı tezât, Coşkun, s. 161). Seyyid Nesîmî'nin, “Gâh çıkarım yeryüzüne seyredirim âlemi / Gâh inirim yeryüzüne seyredir âlem beni” beytinde “çıkarım” ile “inirim” fiilleriyle gökyüzü ve yeryüzü kelimeleri, âlemi seyretmek ve âlem tarafından seyredilmek arasındaki mukabele gibi. Mukabele sanatında mutlaka zıt unsurların karşılaştırılması şartı aranmayıp zıtlık dışındaki karşılaştırmalar da mukabeleyle dahil edilebilir. “Beni lerzende eden mevsim-i sermâ-yı firâk / Âhara fasl-i rebî' ü dem-i nev-rûz oldu”

beytinde mevsim-i sermânın (kış mevsimi) zıddı sayf (yaz) iken beyitte rebî'nin (bahar) zikredilmesi gibi.

Fars edebiyatında bu sanata “tezât mutâbık, mutâbaka, tatbîk ve tıbâk, tenâkuz, tekabül ve tekâfü” adı da verilmiştir. Tezât iki yönden incelenebilir. **a)** Geleneksel bakış. Tezât veya mutabaka mukabeleyle aynı şeydir. “Zıtlar zıtlıkta birbirine benzerdir” mantığına tezâda tıbâk ve mutabaka da denir. Farsça nesirde özellikle süslü anlatımda tezât ve tıbâkın önemli bir yeri vardır. **b)** Yeni bakış. Batı edebiyatının Fars edebiyatına etkisi ve yeni araştırmacıların Batı'nın belâgat konularına yönelmesi, onların görüşlerinden yararlanması bu konuda farklı bakışların doğmasına yol açmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır: **1.** Beyân-ı nakizî. Aynı ifadeyle iki zıt terimin şaşırtıcı biçimde bir araya getirilmesidir. Bu iki kelimenin biri sıfat, diğeri isim ya da biri isim, diğeri fiil olabilir. Karşıt iki terim aynı ifadeyle karşıt anlamlarıyla bir araya gelir ve aynı konuyu, aynı geçeceği dile getirir; “Gurusnegi horden / açlık yemek” gibi. **2.** Mütênâkuz-nümâ (paradoks). Görünürde garîb bir mânâyı kullanarak zâhirî bir tezât ortaya çıkarılmaktadır. Bu tür tezât tasavvufî, dinî akîdeler ve edebî yorumlarda görülür. Buna “hâzır gayib: huzurdaki kayıp” ve “harâb-âbâd: yıkıntıyla mâmur” gibi terkipler örnek verilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 155-156; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 278-282; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1994, s. 173-174; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 184-190; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 142-149; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 151-162; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2007, s. 455; İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul 2008, s. 187-191; Ahmet Kartal, “Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve ‘Tezât’ ile ‘Telmih’ Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Şiraz'dan İstanbul'a*, İstanbul 2008, s. 399-403; W. P. Heinrichs, “Tıbâk”, *EL²* (İng.), X, 450-452; Asgar Dâdeb – Abdürzâ Müderriszâde, “Tezâd der Edeb-i Fârsî”, *DMB*, XV, 550-552. MELİHA Y. SARIKAYA

TEZEKKÜR

(التذکر)

Bir düşünceyi veya teklifi kabul ya da reddetmeden önce onu iyice değerlendirme anlamında terim (bk. DÜŞÜNME).